

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΜΟΝΟΙ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Ευρωπαίοι συγγραφείς,
αντιαμερικανισμός
και αμερικανική μοναξιά

Θέση υπογραφής δικαιούχου/ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες
Σώτη Τριανταφύλλου, *Μόνοι στον κόσμο: Ευρωπαϊοί συγγραφείς,
αντιαμερικανισμός και αμερικανική μοναξιά*
Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος
Επιμέλεια, διορθώσεις: Ιωάννα Ανδρέου
Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης
Φιλμ, μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση
Copyright © Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Σώτη Τριανταφύλλου, 2018

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάρτιος 2019

KET Γ217 ΚΕΠ 49/19

ISBN 978-960-16-8250-1

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΕΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> · e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΣΩΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

μόνοι στον κόσμο

ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ,
ΑΝΤΙΑΜΕΡΙΚΑΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΜΟΝΑΞΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οι Ηνωμένες Πολιτείες κι εμείς	9
Τι είναι ο αντιαμερικανισμός και τι δεν είναι	28
Νέος Κόσμος, Παλιός Κόσμος: Η γέννηση και η γενεαλογία του αντιαμερικανισμού	39
Ο απογοητευμένος μετανάστης: Welcome to the jungle	94
Από το 1848 μέχρι τον Μεγάλο Πόλεμο: Η βορειοευρωπαϊκή οπτική	103
Ο Alfred Tennyson και η βικτωριανή Αγγλία	131
Ο μακρύς 19ος αιώνας: Η Αμερική στον καθρέφτη της Γαλλίας	138
Ο επιεικής κύριος Kipling, ο κουλ Oscar Wilde και ο πραγματιστής H. G. Wells στο κουρασμένο λυκόφως ...	168
Η άνοδος των ευρωπαϊκών ολοκληρωτισμών και η εναντίωση στη νεωτερικότητα	180
Γάλλοι συντηρητικοί, Γάλλοι κομμουνιστές και λοιποί	231
Agit-Prop, Proletkult και σοσιαλιστικός ρεαλισμός	266
Ο Τέταρτος σπόνδυλος, ένα φινλανδικό μπεστ σέλερ στην ΕΣΣΔ	291

Ο Bertolt Brecht και η «εθνικοποίηση» του αντικαπιταλισμού	294
Αναιδείς και χαμηλόβλεπούσες Αμερικανίδες	306
Ο ήσυχος Αμερικανός του Graham Greene	325
Συγκυριακός αντιαμερικανισμός: Η Αμερική στο «λαϊκό δικαστήριο»	337
Λος Άντζελες, μια ακόμα ζούγκλα	360
Ηθικός πανικός, καταστροφολογία και μελλοντολογία	373
Ο Romain Gary και η αμερικανικότητα	388
Ο αντιαμερικανισμός μετά τον Ψυχρό Πόλεμο	395
Ταξίδια στην υπερπραγματικότητα	436
Ο αντιαμερικανισμός στην ελληνική λογοτεχνία	445
Επίλογος	485
Βιβλιογραφία	497

ΟΙ ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ ΚΙ ΕΜΕΙΣ

*Να συμφωνήσουμε τουλάχιστον σε τούτο: είτε
μας αρέσει είτε όχι, η Αμερική ήταν ένα προμήνυμα ότι
κάτι καινούργιο συνέβαινε στον κόσμο.*

Henry Fairlie, *The Spoiled Child of the Western World:
The Miscarriage of the American Idea
in Our Time*, 1976

Οι χώρες τείνουν να γίνονται μεταφορές· σύμβολα· συχνά, γίνονται καρικατούρες του ίδιου τους του εαυτού. Για να τις περιγράψουμε, χρησιμοποιούμε αφαιρέσεις, απλουστευμένα σχήματα, στερεότυπα. Στο πέρασμα του χρόνου, οι ΗΠΑ έγιναν σύμβολο για την ατομική ελευθερία, για τον καπιταλισμό, για τον ιμπεριαλισμό, για τον συντηρητισμό και τη θρησκοληψία, για τη φυλετική ποικιλομορφία, για τον ρατσισμό και την πολυπολιτισμικότητα· επί δύο αιώνες εκπροσωπούσαν την αιώνια νιότη: μια Αυλή των Θαυμάτων ή μια Χώρα του Ποτέ-Ποτέ, όπου, όπως έγραφε ο Salvador de Madariaga, «τα αγόρια αρνούνται να μεγαλώσουν». Αναρωτιέμαι: είναι άραγε η Ευρώπη σύγχρονη της Αμερικής; Όταν, το 1482, ο Chaucer έγραφε τις *Ιστορίες του Κάντερμπερυ*, οι ινδιάνικες φυλές των Ιροκέζων και των Ντέλαγουερ κινούνταν προς τα ανατολικά: στην Ευρώπη δεν ξέραμε ακόμα τίποτα για την ύπαρξή τους. Η «Αμερική» υπήρχε, αλλά, όπως θα έλεγε αργότερα ο Oscar Wilde, «ήταν ένα καλά φυλαγμένο μυστικό».

Το 1864, ο Βοστωνέζος συγγραφέας Henry T. Tuckerman έγραψε ένα βιβλίο με τίτλο *America and her Commentators* (Η Αμερική και οι σχολιαστές της), όπου εξέταζε ό,τι είχε δημοσιευτεί μέχρι τότε — ταξιδιωτικές εντυπώσεις, άρθρα, επιστολές, ημερολόγια, σκίτσα, εικονογραφήσεις βιβλίων, γελοιογραφίες — με άκρως πατριωτικό πνεύμα, ύφος επιθετικο-αμυντικό και ολοφάνερη σύγχυση: όταν οι εντυπώσεις των εξερευνητών, των ιεραποστόλων και των συγγραφέων — Γάλλων, Βρετανών, Βορειοευρωπαίων, Ιταλών — περιείχαν μομφές ή δυσπιστία έναντι των ΗΠΑ, ο Tuckerman γινόταν πυρ και μανία και τους κατηγορούσε για άγνοια και προκατάληψη. Ιδιαίτερα τον εντυπωσίαζε το πώς οι Άγγλοι «καθύβριζαν» τις ΗΠΑ, πράγμα το οποίο απέδιδε στη Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας. Αν και ο Tuckerman δεν χρησιμοποιεί τον όρο «αντιαμερικανισμός», είναι ένας από τους επινοητές του. Ήδη από το 1828, το λήμμα «αντιαμερικανός» (και «αντιαμερικανικός») είχε περιληφθεί στο *American Dictionary of the English Language*: σήμαινε λόγο ή πράξη «εναντίον της Αμερικής, των συμφερόντων της αμερικανικής κυβέρνησης ή της Αμερικανικής Επανάστασης [της Ανεξαρτησίας]». ¹ Από την εποχή του Tuckerman ο «αντιαμερικανισμός» έχει αλλάξει μορφή και περιεχόμενο· η στάση όμως των Αμερικανών έναντι της κριτικής ή της απόρριψης παραμένει επιθετικο-αμυντική, επιτείνοντας έτσι την κριτική και προκαλώντας δριμύτερη απόρριψη.

¹ Στη Γαλλία ο όρος «αντιαμερικανισμός» κατεγράφη το 1948 και έγινε λήμμα στο Larousse μόλις το 1968.

Ύπήρχαν και υπάρχουν πολλές αιτίες και αφορμές για να επικρίνουμε τις ΗΠΑ: κάποιες είναι ορθολογικές· άλλες χάνονται στην ομίχλη των μύθων, των φαντασιώσεων και των ιδεολογιών. Μερικές από τις αιτίες είναι η ιμπεριαλιστική τους πολιτική, η υπερβολική παγκόσμια ισχύς που έχουν συγκεντρώσει εις βάρος άλλων κρατών, η παγκοσμιοποίηση στην οποία πρωτοστατούν και από την οποία οφελούνται, η πλουτοκρατία στην οποία έχει καταλήξει το αμερικανικό οικονομικό σύστημα, καθώς και μια μακρά σειρά φαινομένων που είτε γεννήθηκαν στις ΗΠΑ, είτε οξύνθηκαν εκεί περισσότερο από αλλού: ρατσισμός, μιλιταρισμός, μαζική κουλτούρα, θρησκομανία, καταναλωτισμός. Αλλά ο «αντιαμερικανισμός» δεν είναι κριτική· είναι μια συγκροτημένη, συνολική στάση εναντίον των ΗΠΑ με συμβολικό περιεχόμενο (οι ΗΠΑ παρουσιάζονται ως δύναμη του Κακού και άρα, εκ φύσεως, δεν μπορούν να έχουν ποτέ το δίκιο με το μέρος τους), λαϊκιστική (οι ΗΠΑ ευθύνονται για όλα τα δεινά του απλού ανθρώπου παγκοσμίως) και συνωμοσιολογική (εφόσον «σκοτεινές δυνάμεις» απεργάζονται την υποταγή των λαών προς όφελος των αμερικανικών συμφερόντων). Αυτή η στάση υποκρύπτει άλλοτε την ιδέα της ευρωπαϊκής παρακμής, άλλοτε την εχθροπάθεια προς ολόκληρη τη Δύση, την οποία υποτίθεται πως εκπροσωπούν οι ΗΠΑ, άλλοτε δυστοπικά καταστροφολογικά οράματα του μέλλοντος. Ή όλα αυτά μαζί.

«Ο αντιαμερικανισμός είναι ρατσιστικός φθόνος» γράφει ο Βρετανός ιστορικός Paul Johnson: αναφερόμενος στη Γαλλία, όπου ο αντιαμερικανισμός είναι περισσότερο δεδομένος, προσθέτει ότι «από τη δεκαετία του 1960 [η

Γαλλία] δεν είναι πια δημοκρατία».² Θα χαρακτηρίζα τη στάση του Paul Johnson «αντιγαλλισμό», αν ο όρος δεν ήταν αδόκιμος, όπως και ο αντιβρετανισμός (μολονότι μπορούμε να συνθέσουμε μια πολύτομη ανθολογία αντιβρετανικών σχολίων και εικόνων) ή ο αντι-ιταλισμός· ωστόσο, υπάρχει ο όρος ανθελληνισμός — τα έθνη με ιστορικά συμπλέγματα απολαμβάνουν τέτοιου είδους όρους και έννοιες.

Τι είναι λοιπόν ο αντιαμερικανισμός; Αν είναι η εχθρότητα προς τις αμερικανικές αξίες, προς το αμερικανικό σύνταγμα και τους νόμους, αντιαμερικανικά, ή τουλάχιστον «un-American»,³ είναι τότε και η δουλεία, οι πρακτικές αυτοδικίας (όπως ήταν κάποτε τα λιντσαρίσματα), η αστυνομική βία, η θανατική ποινή. Ο Paul Johnson και όλοι όσοι αντιδρούν με δριμύτητα στον αντιαμερικανισμό (με ή χωρίς εισαγωγικά) —θα δούμε στη συνέχεια πιο αναλυτικά τι σημαίνει και τι δεν σημαίνει αυτός ο χαρακτηρισμός— φαντάζονται Γάλλους διανοουμένους που κατηγορούν τις ΗΠΑ καπνίζοντας Gauloises σε κάποιο παρισινό καφέ. Ωστόσο, ο Paul Johnson έχει δίκιο σε κάτι: στη Γαλλία (όπως και στην Ελλάδα) η άγνοια δεν εμποδίζει την έκφραση γνώμης.

Πράγματι, ο αντιαμερικανισμός μπορεί να αποδοθεί σε φυλετικό ή εθνικιστικό φθόνο, αν και πιθανότατα όχι σε χώρες όπως η Γαλλία, η οποία πιστεύει στην ιστορία και στον πολιτισμό της, άρα δεν καταδέχεται να φθονήσει κα-

² Paul Johnson, «Anti-Americanism is Racist Envy», forbes.com, 21/7/2003.

³ Ο όρος εισήχθη το 1818 και σήμαινε «αντίθετος προς τα αμερικανικά έθιμα, τις αρχές και τις παραδόσεις».

νέναν, ακόμα λιγότερο τις ΗΠΑ με το πολύ ισχνότερο ιστορικό και πολιτισμικό κεφάλαιο. Ο Paul Johnson εκφράζει την αλαζονεία και την υπερβολική ευθιξία των Αμερικανών πατριωτών και των θερμοκέφαλων Ευρωπαίων φιλοαμερικανών, οι οποίοι δεν χάνουν ευκαιρία να στιγματίσουν οποιαδήποτε αντίρρηση στην αμερικανική φυσιογνωμία και πολιτική. Όπως έγραφε ο Alexis de Tocqueville στο *Η δημοκρατία στην Αμερική* (*De la démocratie en Amérique*, 1835-1840):⁴ «Οι Αμερικανοί, στις σχέσεις τους με τους ξένους, δείχνουν δυσανεξία έναντι οποιασδήποτε κριτικής και δεν χορταίνουν ποτέ τους επαίνους». Δεν ήταν ο μόνος που, στα μέσα του 19ου αιώνα, επεσήμαινε τον «ευερέθιστο πατριωτισμό» των Αμερικανών: ο James Silk Buckingham, που ταξίδευε επί τέσσερα χρόνια στη Βόρεια Αμερική (1837-1841), κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα,⁵ ενώ η Frances (Fanny) Trollope, συγγραφέας του μπεστ σέλερ *Domestic Manners of the Americans* (Κοινωνικοί τρόποι των Αμερικανών, 1832), όπου περιέγραφε την έλλειψη κοινωνικής αγωγής των Αμερικανών, είδε μια ωραία μέρα σε δρόμο της Νέας Υόρκης ένα κέρινο ομοίωμά της που είχε μορφή καλικάντζαρου.

Μπορεί να θεωρηθεί το βιβλίο του Δανού μετανάστη Jacob Riis *How the Other Half Lives* (Πώς ζει το άλλο μισό, 1890) —που έδειχνε με φωτογραφίες την αθλιότητα των νεοφερμένων μεταναστών στις συνωστισμένες πολυ-

⁴ Alexis de Tocqueville, *Η δημοκρατία στην Αμερική*, μτφ. Μπάμπης Λυκούδης, Στοχαστής, 2008.

⁵ James Silk Buckingham, *America, Historical, Statistic, and Descriptive*, Jackson, Fisher & Son, London, 1841.

κατοικίες του Κάτω Μανχάτταν— «αντιαμερικανικό»; Ομοίως, μπορούν να θεωρηθούν «αντιαμερικανικά» τα μυθιστορήματα Αμερικανών συγγραφέων που περιγράφουν φτώχεια, εγκληματικότητα και εκμετάλλευση; Ανέκαθεν οι Αμερικανοί υπερπατριώτες πάσχιζαν σε έναν τομέα που σήμερα ονομάζουμε nation-branding: τα αποτελέσματα ήταν αμφιλεγόμενα. Το nation-branding ήταν αναπόφευκτο εφόσον εκτυλισσόταν nation-building: οι Ιδρυτές Πατέρες και οι μετέπειτα Αμερικανοί ηγέτες προσπαθούσαν να πείσουν τους Ευρωπαίους, ιδιαίτερα τους διανοουμένους, ότι η χώρα τους δεν ήταν βάρβαρη, ενώ, από την πλευρά τους, οι συγγραφείς, Αμερικανοί και Ευρωπαίοι, μιλούσαν για πλήθος βάρβαρων ιδιοτήτων, από την ύπαρξη κανιβάλων ως τη «βαριεστημάρα μέχρι θανάτου» (όπως έγραφε ο Thomas Carlyle), την ισότητα «προς τα κάτω» και την «ίση ηλιθιότητα» (όπως έγραφε ο Heinrich Heine, με τον οποίον θα συμφωνούσε αργότερα, χρησιμοποιώντας τις ίδιες λέξεις, ο Bernard Shaw). Πολλοί Γάλλοι αντιμοναρχικοί, προτού οδηγήσουν τον Λουδοβίκο ΙΣΤ΄ στη λαιμητόμο, πρότειναν να τον ξαποστείλουν στη Φιλαδέλφεια, την τότε αμερικανική πρωτεύουσα, όπου ο έκπτωτος βασιλιάς θα πέθαινε σίγουρα από πλήξη. Η απαρέσκεια συνεχίστηκε στη διάρκεια των αιώνων και την ενίσχυαν οι ίδιοι οι Αμερικανοί: εκατόν πενήντα χρόνια αργότερα, ο κωμικός W. C. Fields, που καταγόταν από προάστιο της Φιλαδέλφειας, έλεγε ότι η πόλη του ήταν ένα στάδιο πριν από τον ακαριαίο θάνατο. Το ίδιο έλεγε η Simone de Beauvoir για το Μπάφαλο της πολιτείας της Νέας Υόρκης, αν και, στη δεκαετία του 1940, η ζωή στις ισομεγέθεις γαλλικές πόλεις δεν ήταν πιο ενδιαφέρουσα.

Η αμερικανική σπασμωδικότητα έναντι αυτής της απάρεσκειας ήταν παρόμοια με εκείνη των Σοβιετικών και φιλοσοβιετικών κομμουνιστών έναντι των αντικομμουνιστών: ο αντικομμουνισμός στιγματιζόταν ως ηθικό αδίκημα· αυτή η στάση, που θεμελιώνεται στον μύθο του ηθικού πλεονεκτήματος της αριστεράς, επιζεί ακόμα στους κύκλους των κομμουνιστών. Όπως οι κομμουνιστές, οι Αμερικανοί και οι φιλοαμερικανοί μπορεί να υπερβάλλουν χαρακτηρίζοντας «αντιαμερικανικά» όλα τα ευρωπαϊκά έργα που δεν παρουσιάζουν τις ΗΠΑ ως επίγειο παράδεισο, ή και όσα αποδίδουν εκκεντρικότητα, σκληρότητα, δυστυχία ή «παρακμιακότητα» στο αμερικανικό σκηνικό.⁶ Κοινοτολογίες, οι φιλοαμερικανοί ζητούν από τους συγγραφείς ειδυλλιακές εικόνες τύπου Norman Rockwell και ιστορίες αθωότητας και δικαίωσης τύπου Horatio Alger· όταν οι τελευταίοι δεν συμμορφώνονται προς αυτές τις υποδείξεις, τους κατηγορούν για αντιαμερικανισμό, τον οποίο ερμηνεύουν ως απόρροια άγνοιας, προκατάληψης, φθόνου ή δολερών επιδιώξεων.

Ο νεοσυντηρητικός πολιτικός σχολιαστής Robert Kagan αποδίδει τις ευρωπαϊκές επιφυλάξεις για τις ΗΠΑ στο ότι «οι Αμερικανοί είναι από τον Άρη και οι Ευρωπαίοι από την Αφροδίτη»:⁷ πράγματι, αυτός ο διχασμός ίσχυε όταν οι Ευρωπαίοι, τραυματισμένοι από τους δύο

⁶ Για παράδειγμα, το 1968, όταν ο εγχώριος αντιαμερικανισμός βρισκόταν στο αποκορύφωμά του, η νουβέλα *Lunar Caustic*, στην οποία ο Malcolm Lowry περιγράφει τις μέρες του στην ψυχιατρική πτέρυγα του νοσοκομείου Μπέλβιου στη Νέα Υόρκη, θεωρήθηκε από πολλούς «αντιαμερικανική», σημείο των καιρών.

⁷ Robert Kagan, «Power and Weakness», *Policy Review*, 6/2002.

παγκοσμίους πολέμους τους οποίους είχαν προκαλέσει οι ίδιοι, άφηναν πίσω τους, μαζί με την ιδέα του πολέμου ως «ηθικής αναγκαιότητας», τους ανώριμους, παιγνιώδεις και πολεμοχαρείς Αμερικανούς. Ο Paul Hollander, που επίσης διατυπώνει την άποψη του αντιαμερικανικού φθόνου, θεωρεί τον «εξαμερικανισμό», στον οποίον υποτίθεται ότι ανθίστανται οι Ευρωπαίοι, τη «μείζονα, την πιο διαδεδομένη μορφή εκσυγχρονισμού» και την κύρια αιτία του ευρωπαϊκού αντιαμερικανισμού.⁸ Ακόμα και για τις μελανές σελίδες της αμερικανικής ιστορίας όπως ήταν ο πόλεμος στο Βιετνάμ —αν όχι για την αρχική του πρόθεση, τουλάχιστον για την υπερβολική του διάρκεια, τις μεθόδους που εφαρμόστηκαν και την τελική του αποτυχία—, οι Αμερικανοί πατριώτες όπως ο Hollander διαστρεβλώνουν τα γεγονότα θεωρώντας το Βιετνάμ «μια αμερικανική τραγωδία». Ποιος στην Ευρώπη θα είχε το θράσος να παρουσιάσει, λόγου χάρη, το Ολοκαύτωμα ως «γερμανική τραγωδία»; Οι ίδιοι οι θεωρητικοί, οι ιστορικοί και οι συγγραφείς προσφέρουν κακές υπηρεσίες στον αμερικανικό πολιτισμό με το να υπερασπίζονται τις χειρότερες όψεις και τα χειρότερα προϊόντα του: η ηθική βεβαιότητα και η ακλόνητη αισιοδοξία δεν απέχουν πολύ από την ηθική τύφλωση.

Η Hannah Arendt παρατηρούσε ότι οι Γερμανοί δεν κατανοούν τις αγγλοσαξονικές παραδόσεις και την αμερικανική πραγματικότητα. Όχι μόνο οι Γερμανοί. Σε πολλές περιπτώσεις, ο αντιαμερικανισμός συντίθεται από μια σει-

⁸ Paul Hollander, «The Politics of Envy», *The New Criterion*, 11/2002.

ρά στερεότυπα, προκαταλήψεις και υπεραπλουστευμένες, αν όχι ανακριβείς, πληροφορίες: το πρόβλημα στις κοινωνίες μας είναι ότι όλες οι παρεξηγήσεις, αν και συνιστούν ψεύτικες ιδέες, παραμένουν αληθινά γεγονότα. Και μάλιστα στα γεγονότα αρκετά σύνθετα, με εσωτερικές διαφοροποιήσεις: έτσι, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον ευρωπαϊκό αντιαμερικανισμό και στον αντιαμερικανισμό στις άλλες ηπείρους: στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης ο αντιαμερικανισμός προέρχεται κυρίως από τις ελίτ — εξού και το ενδιαφέρον για το πώς εκδηλώνεται στη λογοτεχνία. Δεν υπήρξε χρονική περίοδος κατά την οποία οι ευρωπαϊκές ελίτ επιδοκίμαζαν τις ΗΠΑ, αν και φυσικά υπάρχουν διακυμάνσεις που οφείλονται στις προεδρίες και στο βάρος των γεγονότων, στις εκάστοτε συγκυρίες.

Οι Αμερικανοί σχολιαστές —όχι μόνο Ρεπουμπλικανοί, όπως ο Paul Hollander, αλλά και liberals, όπως ο Andrei Markovits— και οι Βρετανοί αντιμοναρχικοί, όπως ο Stephen Haseler, αποδίδουν τον αντιαμερικανισμό στον φθόνο για την αμερικανική ευημερία και ισχύ: συνήθως, ενοχοποιούν την παραπλανημένη και προπαγανδιστική ευρωπαϊκή αριστερά, η οποία βρίσκεται σε συμπαιγνία με την εγχώρια αντιπατριωτική αριστερά. Όσο για τους Ευρωπαίους, εκφράζουν την ανημπόρια και το σύμπλεγμα ανωτερο-κατωτερότητας της Γηραιάς Ηπείρου με δυσφήμιση, υποτίμηση, ταυτοτικό και ηθικό πανικό: άλλοτε προασπίζοντας τα χρηστά ήθη, άλλοτε καυτηριάζοντας τον αμερικανικό πουριτανισμό.

Αυτά τα αισθήματα μαζί με κάθε λογής φαντασιώσεις για την Αμερική χρονολογούνται από την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου. Ο Χριστόφορος Κολόμβος μετέφερε την

εικόνα ενός ελκυστικού πρωτογονισμού στον οποίον ταυτοχρόνως απέδιδε στοιχεία εκφυλισμού. Μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα, οι πληροφορίες για τον Νέο Κόσμο προέρχονταν από εξ ακοής μαρτυρίες, φήμες και κουτσομπολιά: ο συνταγματάρχης Isaac Barré, επιστρέφοντας στη Βρετανία μετά τη συμμετοχή του στον Επταετή Πόλεμο στον Καναδά (1756-1763), διαπίστωσε κατάπληκτος ότι οι περισσότεροι Βρετανοί νόμιζαν ότι όλοι οι Αμερικανοί ήταν Νέγροι. Ωστόσο, ήδη από τον 16ο αιώνα, οι ευρωπαϊκές ελίτ —η αριστοκρατία και ο ανώτερος κλήρος— άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι τα ταξίδια του Κολόμβου προέκτειναν τον κόσμο με τρόπο που θα είχε αντίκτυπο στην οικονομική και κοινωνική τάξη της Ευρώπης. Και προτού ο Νέος Κόσμος εξελιχθεί στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη συνέχεια σε υπερδύναμη, η Ευρώπη ένωθε μια μορφή ανικανότητας η οποία πήγαζε από την ίδια. Ακόμα και την εποχή όπου οι μεγάλοι παίκτες ήταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι ευρωπαϊκές ελίτ έβλεπαν την Αμερική σαν έναν απειλητικό νεόπλουτο που ανέβαινε γοργά στην παγκόσμια κλίμακα. Αυτή η αντίληψη δεν ήταν πάντοτε χωρίς αμφισημία: πολλοί Ευρωπαίοι ταλαντεύονταν ανάμεσα στην ανησυχία και στο θάμβος, ενώ άλλοι έβλεπαν την Αμερική σαν το ιδανικό καταφύγιο από την ευρωπαϊκή στενότητα, τις ασφυκτικές παραδόσεις και τα αυταρχικά καθεστώτα. Στο μεταξύ, καθώς δημιουργούνταν τα έθνη, δημιουργούνταν και διαδίδονταν τα εθνικά στερεότυπα.

Πράγματι, τα στερεότυπα περιέχουν αλήθειες: οι Γάλλοι θεωρούνται τσιγκούνηδες και ερωτιάρηδες («ερωτομανείς, αλαζόνες, απαίδευτοι και βρόμικοι»), όπως λέει ο

Βρετανός Αντικλιμάξ στην κωμωδία *Ο Αστεριξ και ο Οβελίξ στη Βρετανία*), οι Ιταλοί καλλιφώνοι και επιπόλαιοι «Λατίνοι εραστές», οι Γερμανοί πειθαρχημένοι, οι Έλληνες απείθαρχοι και με μουλαρίσιο πείσμα. Όσο για τους Άγγλους, ο Oscar Wilde αναρωτιόταν αν «η ομίχλη διαμόρφωσε τον χαρακτήρα τους ή αν ο χαρακτήρας τους δημιούργησε την ομίχλη στην Αγγλία», ενώ ο Βολταίρος τούς παρομοίαζε με την μπίρα: «Στον πάτο κατακάθια, στην κορυφή αφρός και στη μέση η τελειότητα». Αλλά, στις ΗΠΑ, πέρα από τα στερεότυπα, γινόταν λόγος για τη δημιουργία του «Νέου Ανθρώπου» (μια ιδέα που συναντάμε αργότερα στη Σοβιετική Ένωση, με διαφορετικό ηθικό περιεχόμενο και χαρακτηριστικά), η οποία χρονολογείται από τη δεκαετία του 1770, όταν ο J. H. de Crèvecoeur αναρωτιόταν: «Τι είναι λοιπόν αυτός ο Νέος Άνθρωπος, ο Αμερικανός;».

Ο Crèvecoeur αφηγούνταν την ιστορία ενός φτωχού μετανάστη, του Άντρου, νεοφερμένου στις ΗΠΑ, ο οποίος είχε πεισθεί από μια συμβουλή που του είχαν δώσει: το μέλλον του, η μοίρα του, εξαρτιόταν ολοκληρωτικά από τη διαγωγή του· η αμερικανική εθνική ταυτότητα μπορούσε να του εξασφαλίσει την ευτυχία.⁹ Ομοίως, η κατασκευή του Νέου Ανθρώπου στο κομμουνιστικό σύστημα σήμαινε έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής, τον «σοβιετικό τρόπο ζωής», όπου δεν ετίθετο ζήτημα προσωπικής ευτυχίας, αλλά οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Στη Σοβιετική Ένωση, όποιος δεν συμμορφωνόταν ήταν εχθρός του λαού,

⁹ Michel-Guillaume Jean de Crèvecoeur (ή J. Hector St. John), «What is an American?», *Letters from an American Farmer*, 1782.

προδότης και δολιοφθορέας· στις ΗΠΑ ήταν (και παραμένει) «un-American». ¹⁰

Τα στερεότυπα που αφορούν τους Αμερικανούς πλησιάζουν τόσο την πραγματικότητα ώστε μπορούν να μας παρασύρουν σε σαρωτικές γενικεύσεις: ο παροιμιώδης ugly American ζει ανάμεσά μας. Ομοίως και ο άσκεπτος αντιαμερικανός που απορρίπτει συνολικά τον αμερικανικό πολιτισμό χωρίς να τον γνωρίζει, που επικρίνει με επιπολαιότητα την αμερικανική πολιτική και τον αμερικανικό τρόπο ζωής και που πιστεύει ότι όποιος ειδικεύεται στις αμερικανικές υποθέσεις έχει κάτι να κρύψει: ύποπτες διασυνδέσεις και «αντιδραστικές» ιδεολογίες. Αλλά το ότι όποιος ασχολείται με τις ΗΠΑ —είτε σέβεται τις διαφορές τους από την Ευρώπη είτε όχι— δημιουργεί ιδεολογικούς εχθρούς είναι το μικρότερο από τα προβλήματά μας. Η άλλη όψη του νομίσματος είναι η καχυποψία των άκριτα φιλοαμερικανών που υπολαμβάνουν τον σκεπτικισμό έναντι των ΗΠΑ ως «αντιαμερικανισμό», συχνά ριζοσπαστικού (radical) τύπου — δηλαδή ανατρεπτικό και επικίνδυνο.

Είναι άραγε ο αντιαμερικανισμός σοβινιστικό συναίσθημα; Νομίζω πως είναι. Ταυτοχρόνως, αλλά όχι πάντοτε, είναι συστατικό της αντικαπιταλιστικής ιδεολογίας που απορρίπτει τις ΗΠΑ ως το ακραίο καπιταλιστικό σύστημα, στοχοποιώντας τες ως τον ένα και μοναδικό ένοχο για όλα τα δεινά του κόσμου στο παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον. Αν μου ζητούσαν να επιλέξω μεταξύ του αμερικανικού και του ευρωπαϊκού πολιτισμού —αν και μιλάμε

¹⁰ Βλ. Arthur M. Schlesinger, «What Then is the American, This New Man?», *American Historical Review*, τόμ. 48, 1943.

μάλλον για διαφορετικές «κουλτούρες» παρά για διαφορετικούς «πολιτισμούς»— θα απαντούσα χωρίς δισταγμό υπέρ του ευρωπαϊκού: δεν μπορώ να υπερασπιστώ ούτε την αμερικανική πολιτική—εξωτερική και εσωτερική—, ούτε την αμερικανική κακογουστιά (εστιατόρια σε σχήμα γουρουνιού και προκάτ μονοκατοικίες), ούτε τις κινηματογραφικές ταινίες δράσης με ειδικά εφέ. Αλλά οι ΗΠΑ είναι μεγάλη και ποικιλόμορφη χώρα. Παραλλήλως, πιστεύω ότι η Δύση αποτελεί ένα σύνολο, ανομοιογενές αλλά ενιαίο, και ότι παρά τις τάσεις των ΗΠΑ να απομακρυνθούν από τον πολιτισμένο κόσμο—η προεδρία του Ντόναλντ Τραμπ αντανakλά μια τέτοια τάση—¹¹ οφείλουμε πολλά στον αμερικανικό πολιτισμό (ή στην αμερικανική κουλτούρα). Μου είναι όμως δύσκολο να συμφωνήσω με τους φιλοαμερικανούς—προσθέτω σ' αυτούς τον (Δανό) Jesper Gulddal και τον (Γάλλο) Denis Lacorne, που ασχολούνται με την εικόνα των ΗΠΑ στην Ευρώπη— οι οποίοι αμαυρώνουν, με τη λυσσώδη στοχοποίηση των «αντιαμερικανών», την εικόνα που θέλουν να εξαγνίσουν.

Η ιστορική αφήγηση του συναισθήματος—της ευρωπαϊκής δυσπιστίας και εχθρότητας έναντι του Νέου Κόσμου από τα πρώτα χρόνια της εποικισής του μέχρι σήμερα— αποτυπώνεται, όπως είναι φυσικό, στη λογοτεχνία. Και, όπως θα δούμε, η αρνητική στάση των Ευρωπαίων έναντι του Νέου Κόσμου και, στη συνέχεια, έναντι των Αμερικανών, ιθαγενών και εποίκων, ήταν και παραμένει

¹¹ Όπως έγραφε στον *New Yorker* (25/6/2018) ο Gary Shteyngart, που μετανάστευσε στις ΗΠΑ από το Λένινγκραντ, «γεννήθηκα σε μια δυστοπία και, απ' ό,τι φαίνεται, σε μια δυστοπία θα πεθάνω».

περίπλοκη και αντιφατική: περιλαμβάνει συμπλέγματα ανωτερότητας και κατωτερότητας, άγνοια (μέχρι τη δεκαετία του 1980 δεν υπήρχαν αμερικανικές σπουδές στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια), ιδεολογικές προσλήψεις και αναπαραστάσεις, στερεότυπα, φθόνο —για αντικείμενο «φθόνου ολόκληρου του κόσμου» μιλούσε το 1775 στο βρετανικό κοινοβούλιο ο Edmund Burke εκ μέρους των Ουίγων, αν και έβρισκε άξεστους τους Αμερικανούς—, καθώς και θαυμασμό, εθνικισμό και ελιτισμό. Συχνά, ο αντιαμερικανισμός είναι στοιχείο άρνησης της νεωτερικότητας, της τεχνολογίας και της δημοκρατίας· συνοδεύεται από νοσταλγία για τις παλιές καλές μέρες που ποτέ δεν υπήρξαν αλλά που καταλαμβάνουν ανοικονόμητο χώρο στο συλλογικό φαντασιακό. Φυσικά, ακόμη συχνότερα, ο αντιαμερικανισμός είναι στοιχείο της αριστερής, αντικαπιταλιστικής ιδεολογίας και της αντίστοιχης προπαγάνδας.

Μέσα από την ιστορία και τις εκδηλώσεις του αντιαμερικανισμού που σχετίζονται με τα ευρωπαϊκά εθνικιστικά έθιμα, αναφέρομαι σε λογοτεχνικά έργα που έπαιξαν ρόλο στην ανάπτυξη και τη διάδοση του αντιαμερικανικού λόγου τα τελευταία διακόσια χρόνια. Και προσπαθώ να ερευνήσω το πώς ο «λογοτεχνικός αντιαμερικανισμός» συνετέλεσε στη συγκρότηση μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας σε αντιπαράθεση με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Σε αυτή την αφήγηση, αμφιβάλλω αν μπορούμε να ορίσουμε με σχετική ακρίβεια τι ονομάζουμε αντιαμερικανισμό και τι κριτική στις ΗΠΑ: συνήθως οι δικαιολογημένες αντιρρήσεις μπερδεύονται με ρητορική μίσους. Υπάρχει δηλαδή αντιαμερικανισμός, «αντιαμερικανισμός» και «αντιαμερικανισμοί».

Για παράδειγμα, η παγκόσμια αντιπολίτευση στις προεδρίες Τζορτζ Γ. Μπους και Ντόναλντ Τραμπ, αν και απολύτως νόμιμη, δημιούργησε σωρεία αρνητικών παραστάσεων της Αμερικής που δεν κατευθύνονταν μόνο εναντίον της πολιτικής ηγεσίας, αλλά εναντίον ολόκληρου του αμερικανικού πολιτισμού. Ήταν ή δεν ήταν προϊόντα του αμερικανικού συστήματος τόσο και τόσο ανόητοι και φαιδροί πολιτικοί; Αν και η ένταση του αντιαμερικανικού αισθήματος κυμαίνεται βάσει συγκυριών (προέδρων, συγκεκριμένων γεωπολιτικών διαβημάτων των ΗΠΑ και γεγονότων στο εσωτερικό τους), σε αυτό το βιβλίο εξετάζω τον δομικό, εσωτερικευμένο αντιαμερικανισμό των Ευρωπαίων —που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του ευρωπαϊκού πολιτισμού και ο οποίος πήρε σχήμα και μορφή στο δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα— και λιγότερο τον συγκυριακό αντιαμερικανισμό, ο οποίος οξύνεται από τις συγκρούσεις της κάθε ημέρας. Πρωτίστως, εξετάζω τον αντιαμερικανισμό ως «πολιτισμικό πρόβλημα» (όπως τον ορίζει ο Russell A. Berman)¹² στη διάρκεια της αμερικανο-ευρωπαϊκής ιστορίας όπως εκφράζεται σε λογοτεχνικά έργα, ενώ παραλλήλως μελετώ τη λογοτεχνία ως μέσο του αντιαμερικανικού λόγου, με τη δική του στρατηγική, τις δυνατότητες και την ιστορία του. Αναπόφευκτα, μπαίνω στον πειρασμό να διαβάσω και να ερμηνεύσω τα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά έργα μέσα από τη δημόσια εικόνα των συγγραφέων, από τη στάση τους ως πολίτες. Δεν είναι όμως αυτός ο σκοπός μου: δεν ερευνώ τους «αντιαμερικανούς»,

¹² Russell A. Berman, *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem*, Hoover Institution Press, Stanford, CA, 2004.

ερευνώ τα κείμενα — τα οποία είναι, ευλόγως, έργα ανθρώπων που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο αντιτίθενται στην αμερικανική επιρροή. Η ανάλυση του λογοτεχνικού αντιαμερικανισμού αφορά πρωτίστως τους μυθιστορηματικούς χαρακτήρες, το σκιαγράφημα του γεωγραφικού και κοινωνικού σκηνικού, τη δομή και την ανάπτυξη της πλοκής, τη λογοτεχνική διάθεση.

Ο αντιαμερικανισμός είναι σαφέστερος σε ορισμένα είδη — ταξιδιωτικές αφηγήσεις, ημερολόγια, επιστολές — απ' ό,τι σε άλλα, όπως μυθιστορήματα, θεατρικά έργα, ποίηση. Σε πολλές περιπτώσεις είναι εμφανής ως αντιαμερικανική προπαγάνδα, όπως συμβαίνει, λόγου χάρη, στη σοβιετική ή μετα-σοβιετική ρωσική λογοτεχνία. Πάντως, στα περισσότερα λογοτεχνικά έργα με κάποια αξία, δηλαδή χωρίς προπαγανδιστική πρόθεση, συναντάμε ανάμεικτα συναισθήματα έναντι των ΗΠΑ· συχνά αυτό το μείγμα συντίθεται από προσλήψεις επιδοκιμασίας και δυσaréσκειας.

Αν πρέπει να εντάξουμε αυτή την έρευνα σε ένα επιστημονικό πεδίο, θα ήταν φρονιμότερο να την εντάξουμε στις πολιτισμικές, όχι στις κοινωνικές σπουδές. Και καθώς ασχολείται περισσότερο με τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις παρά με την ίδια την αμερικανική πραγματικότητα, συμβάλλει μάλλον στη γνώση της Ευρώπης παρά στη γνώση της Αμερικής. Επίσης, λόγω της εστίασης στη λογοτεχνία, είναι προπάντων λογοτεχνική κριτική· όχι ολοκληρωμένη περιγραφή του αντιαμερικανισμού ως πολιτισμικού, ακόμα λιγότερο πολιτικού, φαινομένου. Τα κεφάλαια δεν έχουν αυστηρή χρονολογική σειρά, ενώ η θεματική είναι κυκλική: αρχίζω από τα πρώτα δείγματα του λογοτεχνικού αντιαμερικανισμού και καταλήγω στο κύμα του αντιαμερικανι-

σμού μετά τον πόλεμο του Ιράκ το 2003, στην ύφεσή του στη διάρκεια της προεδρίας του Μπαράκ Ομπάμα και στην επάνοδό του μετά την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ το 2016. Εξετάζω μερικά ευρωπαϊκά έργα και παραλείπω άλλα, όχι μόνο λόγω οικονομίας, αλλά διότι τα ίδια μοτίβα του αντιαμερικανικού λόγου επαναλαμβάνονται με μικρές παραλλαγές σε ολόκληρο το σώμα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Έτσι, λείπει η λεπτομερής αναφορά στο *Des Américains chez nous* (Οι Αμερικανοί στη χώρα μας, 1928), όπου ο Raoul Gain προειδοποιεί για την απώλεια της «γαλλικότητας», ή στο *Λαμπρότητες και αθλιότητες εταιρών* (*Splendeurs et misères des courtisanes*, 1838-1847)¹³ του Balzac, όπου ο Βοτρέν (χαρακτήρας σε όλα τα βιβλία της Ανθρώπινης κωμωδίας) θεωρεί την Αμερική χειρότερη κι από την αυτοκτονία. Ακόμα περισσότερες είναι οι λογοτεχνικές ταξιδιωτικές εντυπώσεις που δεν περιλαμβάνονται σ' αυτή τη μελέτη, όπως το *Outre-mer* (Πέρα απ' τη θάλασσα, 1895) του Paul Bourget, καθώς και τα λαϊκά αναγνώσματα του 19ου αιώνα, όπως το *De trop* της Zénaïde Fleuriot (1888), όπου η Αμερικανίδα είναι «όμορφη σαν τον διάβολο [...], καταστροφικά πολυδάπανη και με φέρσιμο τρελής». (Τα μυθιστορήματα της Fleuriot απευθύνονταν, με ηθικοπλαστικές προθέσεις, στα κορίτσια.)

Η πολιτική συγκυρία είναι πάντοτε ένα πρόσχημα: ο αντιαμερικανισμός υπάρχει ανεξαρτήτως συγκυριών· κάπου-κάπου το επίκεντρο της πολιτικής και πολιτισμικής δια-

¹³ Honoré de Balzac, *Λαμπρότητες και αθλιότητες εταιρών*, μτφ. Κώστας Σφήκας, Πολύτροπον, 2004.

μάχης μετατοπίζεται και χάνεται η εστίαση. Ως στάση πολιτική ή ως λογοτεχνική ιδιοσυγκρασία αποτελεί μέρος ενός επίμονου *Zeitgeist* που οι περισσότεροι συγγραφείς δέχονται σιωπηρά και συχνά ανεπίγνωστα· έτσι κι αλλιώς, λιγιστοί είναι όσοι αμφισβητούν το *Zeitgeist* και αντιστέκονται στο αγελαίο πνεύμα: όπως έγραφε ο Alexander Pope στο *Essay on Criticism* (1729), «Μερικοί ποτέ δική τους δεν εκφέρουν γνώμη/ και συμμορφώνονται μ' εκείνη που ακούγεται στην κώμη». Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τον οποίον ο αντιαμερικανισμός έχει κάποια σπουδαιότητα τόσο για τη λογοτεχνία όσο και για τις διεθνείς σχέσεις: μαρτυρεί, αποκαλύπτει πόσο είμαστε προϊόντα της εποχής μας.

Αυτό το βιβλίο συνδυάζει τομείς της γνώσης με τους οποίους ασχολούμαι επί πολλές δεκαετίες: την ιστορία, τις διεθνείς σχέσεις και τη λογοτεχνία. Το επιχείρημα δεν είναι ιδεολογικό: κατανοώ τον αντιαμερικανισμό όταν βασίζεται στη γνώση και στην εμπειρία· είμαι πιο επιφυλακτική έναντι των συγγραφέων που επαναλαμβάνουν κληρονομημένες ιδέες και στερεότυπα. Δεν πρόκειται για ακαδημαϊκή διατριβή· πράγμα που μου δίνει περισσότερη ελευθερία για να γράψω πως οι Αμερικανοί ηγέτες είναι πεπεισμένοι ότι ορίζουν την τύχη ολόκληρου του πλανήτη (εξού και η παρατεταμένη τους στύση), πως η μελέτη του Jesper Gulddal για τον αντιαμερικανισμό στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία¹⁴ είναι μια άκριτη απολογία των ΗΠΑ (μολονότι στον πρόλογο ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι δεν κάνει «πο-

¹⁴ Jesper Gulddal, *Anti-Americanism in European Literature*, Palgrave Macmillan, 2011.

λεμική»), πως ο Maksim Gorky και ο Mayakovsky ήταν αναίσχυντοι προπαγανδιστές του σοβιετικού συστήματος —πράγμα που αφαιρεί από τη λογοτεχνική τους αξία— και πως ο Brecht ήταν ο par excellence Ευρωπαίος σοσιαλφασίστας, πράγμα που δεν αφαιρεί αλλά μάλλον προσθέτει στον μύθο του.